

“וימרו על ים בים סוף”

א. גדלות האדם ושפלותו

התמונה שהוצגה במאמר הקודם על השגתם הגבוהה של בני ומדרגתם העליונה בקריעת ים סוף, היא אמת לאמיתה, אבל אינה כל האמת. אכן, לצד נסיקתם לשמי רום אנו לומדים בפסוקי המקרא ובדרשות חז"ל על נפילתם מטה בחבלי חטאים גדולים, ומדרגות פחותות ומאוסות. במאמר זה נשלים את התמונה, ונפרט ארבעה מישורים של חטאים או נפילות של בני ישראל, בעצם הנס הגדול של קי"ס, ובה בעת שהיו שרויים בדרגות גבוהות ביותר.¹ בטרם נעסוק בכך, נקדיש את פרק הפתיחה לדיון בתופעה המופלאה, של אדם או אומה שראשם מגיע לשמים הרוחניים, אך באותו זמן ממש רגליהם נטועות עמוק באדמה הגשמית היצרית, ואף למטה ממנה.

כבר בבריאת האדם מוצאים אנו את שתי התכונות משמשות בערבוביה. חז"ל דרשו: "אם זכה אדם, אומרים לו: אתה קדמת למלאכי השרת, ואם לאו, אומרים לו: זבוב קדמך, יתוש קדמך" (בראשית רבה ח, א). ובעלי המוסר דרשו, שאין מדובר כאן על שני בני אדם שונים. אלא כל אחד ואחד יש בו זכות² של עליה, שבה הוא קודם למלאכי השרת, אבל גם חוסר זכות - במה שזבוב ויתוש קודמים לו. אור וצל משמשים בערבוביה, לעתים בה בעת ובאותה שעה.³

כך דרשו חז"ל גם את הציווי 'ורדו בדגת הים' (בראשית א, כח): "א"ר חנינא, אם זכה - רדו, ואם לאו - ירדו. א"ר יעקב דכפר חנין: את שהוא בצלמנו כדמותנו - ורדו. ואת שאינו בצלמנו כדמותנו - ירדו" (בראשית רבה ח, יב). וכך הביא רש"י בפירושו לפסוק זה: "יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה. זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפנייהם והחיה מושלת בו".⁴ כי אכן, מחד, נאמר

---

¹ ייתכן שמדובר בשתי קבוצות בעם - הצדיקים והרשעים. בהמשך המאמר נשתמש בגישה זו.
² לפי פירושו של הרב דסלר ש"זכות אבות" אינה העברה של זכויות מחשבונם העודף של האבות, לחשבון החסר שלנו. שהרי אין משוא פנים ו'פרוטקציה' בדין של מעלה. אלא "זכות אבות [קרי את הז' בפתח] בידינו ויש תקוה לאחרינתנו" (מכתב מאליהו ח"א, עמ' 14).
³ וכל אחד נבחן לפי "מלאכי השרת" שלו לטיבותא, ול"זבוב וליתוש" שלו לרעותא. כל אחד יכול בזיכוך עצמי [=זכה] להיות ממש למעלה ממלאכי השרת, אבל גם ממש למטה מזבוב ויתוש אם אינו מזכך עצמו [=לא זכה].
⁴ בספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 197 הסברתי, שציווי זה "ורדו" על שתי משמעויותיו הוא בחינה

על האדם: "ותחסרהו מעט מא-להים וכבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשה ידיך, כל שתה תחת רגליו" (תהלים ח, ו-ז), ובה בעת נאמר, בפסוק הקודם: "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו" (שם שם, ה). וכן: "ה' מה אדם ותדעהו בן אדם ותחשבהו, אדם להבל דמה ימיו כצל עובר" (שם קמד, ג-ד).

מהר"ל משייך לענין זה גם את מדרגת עם ישראל. גם בעם כולו ישנם שני הפנים: למראה בתו של נקדימון העשיר, המלקטת שעורים מבין גללי בהמות ערביים בזמן החורבן, אמר ריב"ז בבב"ז: "אשריכם ישראל. בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בכם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרין ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה". מובן, שכאן אין מדובר על עליה וירידה בו בזמן; אבל האפשרות לעליה גדולה ולנפילה נוראה קיימת, גם אם הן באות זו אחר זו.⁵

במקרה אחד לפחות, באו שיא העליה ושיא הירידה אחוזות זו בזו בעת ובעונה אחת. על מעלתם של בני ישראל במעמד הר סיני אין צורך להכביר מילים. והנה, מקץ ארבעים יום, מספר הכתוב שבנ"י חטאו בחטא העגל. כבר הקב"ה סימן את קשר הזמנים המפתיע שהורידם משיא הגובה לשיא התחתית: "סרו מהר מן הדרך אשר צויתים" (שמות לב, ח); אבל חז"ל מלמדים אותנו, שהירידה לא החלה ארבעים יום אחרי שיא המעמד, אלא במעמד הר סיני עצמו: "רבי מאיר אומר אף לא יום אחד היה⁶ אלא עומדים בסיני ואמרו בפיהם 'נעשה ונשמע' וליבם מכוון לעבודה זרה, שנאמר (תהלים עח, לו-לז) 'ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו. ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו'" (שמות רבה מב, ו).

ועל זה דרשה הגמרא את הפסוק: "עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו" (שיר השירים א, יב): "אמר עולא עלובה כלה שמזנה בתוך חופתה" (שבת פח, ע"ב), ופירש

של 'נבואה נזילה', שניתנת לפירוש וליישום בשני אופנים שונים.

⁵ כתובות סו, ע"ב וחידושי אגדות למהר"ל שם. בספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 242 הבאתי דברים אלה, והוספתי הסבר מדוע אמר ריב"ז "אשריכם ישראל" על המראה הנורא הזה, שהביא גם אותו לידי בכי מר.

⁶ במדרש שם מובאות דעות שונות מתי התחיל המרי של בני בקב"ה. רשב"י אומר י"א יום היו עם הקב"ה... ר' אליעזר בן יעקב אומר כ"ט יום היו עם הקב"ה... ר' יהודה בן אילעי אומר יום אחד היו עם הקב"ה... ר' שמעון בן חלפתא אומר שני ימים... אין הכרח לומר שחכמים חולקים זה עם זה. ייתכן שכל אחד מציין נקודת זמן אחרת בהידרדרות של בני במדרון התלול של החטא שלגביו היא נקודת האל-חזור, עיין בעיוני פרשה שמות 231-232 בענין זה, וכן לעיל במאמר 'שיר השירים ופסח', פרק ב, עמ' 102.

רש"י: “כישראל כשעמדו בסיני ועשו העגל”. וכן פירש רש"י על הפסוק בשיר השירים: “בעוד שהשכינה בסיני קלקלתי בעגל”. פשיטא שגם אשה המזנה בתוך שנת הנישואין, או אפילו אחרי שנים רבות - עוונה חמור, אבל בתוך חופתה זו הקצנה שאין דוגמתה,⁷ וזו הבחינה שאנו דנים בה: עליה לגבהי גבהים וירידה תהומית בעת ובעונה אחת.

הפנים השונים והמנוגדים האלה של עם ישראל באו לידי ביטוי לא רק במעמד הר סיני אלא גם באירועים אחרים. כך דרשו חז"ל על הפסוק “שחורה אני ונאודה” (שיר השירים א, ה) - “שחורה אני במצרים שנאמר ‘זימרו בי’ (יחזקאל כ, ח) ונאודה אני במצרים בדם פסח ודם מילה. ‘שחורה אני’ בים, שנאמר ‘זימרו על ים בים סוף’ (תהלים קו, ז) ונאודה אני בים, שנאמר ‘זה א-לי ואנוהו’ (שם טו, ב) ‘שחורה אני’ במרה, שנאמר ‘וילונו העם על משה’ (שם טו, כד) ונאודה אני במרה, שנאמר ‘ויצעק אל ה’ (שם טו, כה). ‘שחורה אני’ ברפידים, שנאמר ‘ויקרא שם המקום מסה ומריבה’ (שם יז, ז) ונאודה אני ברפידים, שנאמר ‘ויבן משה מזבח’ (שם יז, טו) ‘שחורה אני’ בחורב, שנאמר ‘עשו עגל בחורב’ (תהלים קו, יט) ונאודה אני בחורב שנאמר ‘כל אשר דבר ה’ נעשה ונשמע’ (שם כד, ז).⁸

ר' חיים שמואלביץ מראה אצל כמה מאישי התנ"ך את התופעה של נפילה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא בבת אחת.⁹ כך קין, שעמד מדעתו על סוד הקרבנות והיה הקב"ה מדבר עמו כאל נביא ה', ולפתע נעשה כופר בעיקר וגם רוצח. גם ערפה היתה צדקת גדולה, וממש כמו רות - הלכה אחרי חמותה, והיתה מוכנה לוותר על כל מעמי בית המלכות במואב וללכת אל ארץ לא זרועה, בה ישטמו אותה על היותה מואביה. אבל כיון שפנתה אחור ונפרדה - “באותו לילה שפרשה מחמותה נתערבו בה מאה בני אדם [פלישתים], ר' תנחומא אמר אף כלב אחד” (רות רבה ב, כ).¹⁰ יתרו שעבד ע"ז פרש והתגייר, ובכל זאת התנה עם משה שבנו הראשון יהיה כומר לעבודה זרה. ועוד יש להוסיף לרשימה את אדם הראשון, שמעלתו היתה עצומה עד ש“מלאכי השרת ביקשו לומר לפניו קדוש” (בראשית

⁷ וכבר כתבנו שהערב רב מסוגלים גם לזה, והם גרמו לכל בני לרדת כל כך למטה.

⁸ שיר השירים רבה א, לה. הרשימה במדרש ארוכה יותר.

⁹ ר' חיים מקדיש לנושא זה שלושה מאמרים בספרו שיחות מוסר. שנת תשל"א, מאמר יג, עמ' מא; שנת תשל"ב, מאמר ז, עמ' כב; ושנת תשל"ג, מאמר ז, עמ' כא.

¹⁰ לענין נפילתה של ערפה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא הקדשתי נושא שלם, 'חסדי ערפה', בספרי רות דוד ומשיח עמ' 149 ואילך.

רבה ח, ט) ו"היו מלאכי השרת צולין לו בשר ומסננין לו יין" (סנהדרין נט, ע"ב) ויחד עם זאת חטא בפיתוי הנחש.

אף אנו כאמור נשלים את תיאור מעמדם הרם והנשגב של בני בקי"ס כשראשם מגיע השמימה, בתיאור שקיעתם בבוץ הגשמיות הארצית, בה בעת באיגרא רמא ובבירא עמיקתא.

ב. "הללו עובדי עבודה זרה"

את מצבם הרוחני הירוד של בני ישראל בגלות מצרים מתארים חז"ל במאמרים רבים. נציין רק את מיעוטם: "משכו וקחו לכם צאן... ושחטו הפסח" (שמות יב, כא) - רבי יוסי הגלילי אומר משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצוה" (מכילתא בא שם). "וכן אתה מוצא בישראל כשהיו במצרים היו עובדים עבודה זרה ולא היו עוזבין אותה, שנאמר (יחזקאל כ, ח) 'זימרו בי ולא אבו לשמוע אלי. איש את שקוצי עיניהם לא השליכו'. אמר לו הקב"ה למשה: כל זמן שישראל עובדים לא-להי מצרים, לא יגאלו" (שמות רבה טז, ג).

בהגדה של פסח אנו קוראים את הפסוקים ביחזקאל, הנדרשים בחז"ל על מצבם של בני ישראל במצרים. ביניהם הפסוק "ואת ערום ועריה" (יחזקאל טז, ז). חז"ל דרשו על פסוק זה: "היה ר' מתיא בן חרש אומר... לא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר 'ואת ערום ועריה', ערומים מן המצוות" (ילקוט שמעוני שמות, רמז שנה). וכבר הסברנו¹¹ ש"ערום" מתייחס לחטא ע"ז ו"עריה" לחטא גילוי עריות, ולתיקונם ניתנו לבני שתי מצוות - דם פסח [כנגד ע"ז] ודם מילה [כנגד ג"ע]. וכן ידוע שהקב"ה הוציא את בני מצרים כדי שלא יפלו בשער הנו"ן של הטומאה, שממנו אין ח"ו תקומה.¹²

לכן לא יפלא שעל הפסוק "וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמות יג, יח) דרשו חז"ל: "אחד מחמישה, וי"א אחד מחמשים, וי"א אחד מחמש מאות"¹³... מתו הרבה מישראל במצרים, ואימתי מתו בשלשת ימי אפלה שנאמר 'לא ראו איש את אחיו' (שמות י, כג), שהיו קוברין את מתייהם והודו ושבחו שלא ראו אויבים וששו במפלתם" (מכילתא, בשלח). לתומנו היינו סבורים, שלאחר שכל כך הרבה

¹¹ בעיוני מועדים ח"ג, הגדה של פסח, מאמר 'זרב כצמח השדה', פרק ה - ע"ז וג"ע, עמ' 177.

¹² עיין בספרי הנ"ל, עמ' 298.

¹³ במכילתא שם ישנן גם דעות אחרות: "וחמושים - אין חמושים אלא מזוינים שנאמר ואתם תעברו חמושים" (יהושע א, יד). רש"י (שמות יד, יח) מביא את שתי הדעות.

מבני ישראל מתו [80% לשיטה הראשונה, 98% לשיטה השנייה ו-99.98% לשיטה השלישית] כנראה הנותרים היו צדיקים גמורים שלא חטאו מימיהם.

דא עקא, מתברר שגם בתוך הים היו עובדי עבודה זרה. כך שנינו במכילתא על הפסוק “ובני ים הלכו... והמים להם חומה” (יד, כט): “והיו מלאכי השרת תמהים לומר, בני אדם עובדי עבודה זרה מהלכין ביבשה בתוך הים? ומנין שאף הים נתמלא עליהם חמה? שנאמר ‘והמים להם חמה’ אל תקרי חמה אלא חמה... דרש רבי פפיס: ‘לסטתי ברכבי פרעה’ (שיר השירים א, ט)... אמר הקב”ה: כשם שששתי על המצרים לאבדם כך כמעט ששתי על ישראל לאבדם” (מכילתא, בשלח). וכן דרשו חז”ל: “יצאו ממצרים והיו ממרים, שנאמר (תהלים קו, ז) ‘וימרו על ים בים סוף’ וביקש הים לחנקן, שנאמר ‘והמים להם חמה’ שנתמלאו עליהם חמה” (אגדת בראשית יז, מובא בתו”ש שמות יד, אות קצג). וגם: “אמרו מלאכי השרת הללו, עובדי ע”ז והללו עובדי ע”ז, מה נשתנו אלו מאלו?” (ילקוט הראובני, בשלח יד, כח).¹⁴ משמע שנגע הע”ז פשה גם בקרב הצדיקים שזכו לשרוד את מכת החושך ולהשאר בחיים, כדי לזכות לגאולת מצרים הכוללת את יציאת מצרים וקריעת ים סוף.

אמנם ייתכן שבני ישראל שיצאו ממצרים אכן היו צדיקים גמורים, ואת עובדי העבודה זרה יש לזהות עם הערב-רב, שהרי הם אלו שעשו את עגל הזהב: “מוצלין [=מזוכים] היו ישראל מאותו מעשה. שאילו עשו ישראל את העגל היה להם לומר ‘אלה אלהינו ישראל’, אלא הגרים הם שעשו את העגל, והיו אומרים לישראל ‘אלה אלהיך ישראל’ (שמות לב, ד)” (ויקרא רבה כו, ח).¹⁵ וכן דרשו חז”ל: “והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה” (במדבר יא, ד) - מהו ‘אספסוף’? - אלו הגרים שעלו עמהן ממצרים הנאספים עליהם” (תנחומא בהעלותך, כז). אולם מפליאתם של המלאכים על כך שעובדי ע”ז עוברים בים, משמע שהיו אלה מבני ישראל עצמם, כי לגבי הערב-רב אין חידוש שהם עובדים ע”ז. כך נראה גם מדרשת חז”ל על הפסוק “ויסע מלאך הא-להים” (שמות יד, יט): “בכל מקום הוא אומר מלאך ה’, וכאן מלאך הא-להים, אין א-להים בכל מקום אלא דין, מלמד שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם להנצל אם להאבד עם מצרים” (רש”י שם; מכילתא, פ”ד). ‘ישראל’ הוא כינוי לחלק המעולה של בני ישראל, בניגוד ליעם שמתאר את הערב רב.

¹⁴ המקור בזוהר: “אלין פלחי כוכבים ומזלות ואלין פלחי כוכבים ומזלות, אלין בגלוי עריות ואלין בגלוי עריות, אלין אושדי דמין ואלין אושדי דמין” (תרומה, קע ע”ב). אלו הן ג’ עבירות חמורות.
¹⁵ וכן הביא רש”י שם: “ולא נאמר ‘אלה אלהינו’, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן והם שעשאוהו, ואח”כ הטעו את ישראל אחריו”. ועיין לעיל הערה 7.

ג. "ועבר בים צרה" - פסל מיכה

מאמר חז"ל אחר מכוון את חטא העבודה זרה ישירות לבני ישראל וקושר אותו לחטא ע"ז ידוע, שאירע בימי השופטים. וכך דרשו על הפסוק: "ועבר בים צרה והכה בים גלים" (זכריה י, יא) - א"ר יוחנן זה פסלו של מיכה" (סנהדרין קג, ע"ב). בפירושו הראשון מפנה רש"י לדברי הגמרא לעיל (שם קא, ע"ב): "תנא, הוא נבט הוא מיכה... מיכה שנתמכרך בבנין", ופירש רש"י: "בבנין של מצרים שנתנוהו במקום לבנה כדמפרש באגדה, שאמר לו משה לקב"ה 'למה הרעותה לעם הזה' (שמות ה, כב) שעכשיו אם אין להם לבנים, משימים בניהם של ישראל בבנין. אמר לו הקב"ה: 'קוצים הם מכלים, שגלוי לפני אילו הם חיים היו רשעים גמורים, ואם תרצה - תנסה והוציא אחד מהן. והלך והוציא את מיכה" (רש"י שם). ואכן במרוצת הדורות גרם מיכה לחטא העגל, וגם בנו גרם לחטא של ירבעם בן נבט בבניית ע"ז של העגלים בדרך ובבית אל.

וכך הסביר רש"י את המשך הסיפור: "כשכתב משה את השם והשליכו על נילוס להעלות ארונו של יוסף, בא מיכה ונטלו בהחבא, והיינו דכתיב 'ועבר בים צרה' - כשהעביר הקב"ה לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם לעשות העגל" (רש"י, סנהדרין קג, ע"ב). וכך מבואר במדרש על אופן יצירת עגל הזהב: "השליך [אהרן] לאש [את תכשיטי הנשים]. באו החרטומים עשו בחרטומיהם, ומיכה שנתמכרך בבנין ומשה הצילו מן הלבנים נטל הלוח שכתב עליו משה 'עלה שור'¹⁶ כשהעלה ארונו של יוסף [מהנילוס]. השליכו לתוך הכור בין הנזמים ויצא העגל נוער. התחילו אומרים: 'אלה אלהיך ישראל'" (תנחומא תשא, יט).

בפירושו השני מסביר רש"י, שכנראה הפסוק 'ועבר בים צרה' מכוון לפסל מיכה שבספר שופטים: "לשון אחר, מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל בים" (רש"י שם).¹⁷ על פי זה מבאר הגאון מווילנא שני דיוקים בפרשת קי"ס. בפסוק אחד נאמר: "ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (יד, כב), ובשני: "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה

¹⁶ יוסף מכונה "שור", כפי שנאמר בברכת משה ליוסף "בכור שורו הדר לו" (דברים לג, יז), וכדי להעלות את ארונו של יוסף שהוטמן בנילוס כתב משה על טס את המילים "עלה שור", וכשזרקו לנילוס עלה הארון (ראה תנחומא בשלח, ב; ובזוהר בשלח מו, ע"ב מובא, שמשא אמר "עלה שור" ולא כתב). משה היה עסוק בארונו של יוסף ולא שם לב שמיכה לקח את הטס של הזהב. הדברים הובאו גם בפירוש רש"י על התורה (שמות לב, ד).

¹⁷ מסתימת לשון רש"י משמע שמדובר על הפסל הידוע. אם כי ייתכן שרש"י מתכוין לפסל סתמי שמיכה העביר בים. סיוע לגישה השניה תמצא בהערה הבאה.

[חומה חסר] מימינם ומשמאלם” (שם, כט). הגאון עומד על סיבת שני ההבדלים בפסוקים. הכתיב המלא של המילה ‘חומה’ בפסוק כב, לעומת הכתיב החסר שבפסוק כט, והשינוי בסדר בסיפא של הפסוקים - ‘בתוך הים ביבשה’ בפסוק כב, לעומת ‘ביבשה בתוך הים’ בפסוק כט.

וכך כתב: “ויש לומר הטעם, משום שפסל מיכה עבר עמם בים, כמ”ש ‘ועבר בים צרה’. ובבני דן היה מיכה שהיה לו תחת כנפיו הפסל.¹⁸ וידוע ששבט דן באחרונה, שנאמר ‘והמאסף’ (יהושע ו, ט; ו, יג), ופירש רש”י זה שבט דן שהולכים באחרונה.¹⁹ וידוע, שכאשר באו המצרים מצד זה היו עדיין ישראל בים, והשתא מתורץ בטוב טעם: בפסוק הראשון (כב) שאמר ‘ויבואו בני בתוך הים ביבשה’ [של המצרים, שהישראל [=רוב העם] היו בתוך הים, ובני דן ההולכים אחריהם [=באחרונה] היו עדיין ביבשה [של המצרים], לכן כתיב ‘והמים להם חומה’ מלא, דלא היה עדיין קטרוג חטא כלל [כי המים לא ראו את הפסל] ובאותו הזמן היו המים להם חומה להגן ולהצילם” (קול אליהו בשלח, אית נח).

ולפי זה ממשיך הגאון להסביר את הפסוק השני, המדבר על העבודה הזרה - פסל מיכה - שבגיננו כעסו המים על בני ונהפכו מ’חומה’ ל’חמה’: “אולם לבסוף, בעלייתם, כאשר קצה הראשון מהשבטים עלו מן הים ליבשה, ואז היה מחנה דן האחרונים בתוך הים ופסל מיכה עמהם... היה קטרוג איך יעשה הקב”ה ניסא אַחַר כי התועבה עמם, וזהו שאמר (בפסוק כט) ‘ובני ישראל הלכו ביבשה’ - הוא הקצה הראשון מהשבטים שכבר היו ביבשה [השניה, אחרי חציית הים], והאחרונים ‘בתוך הים’, אז ‘המים [שראו את הפסל] להם חמה’ וכעס, מרוב הקטרוג” (קול אליהו, שם). דהיינו, שני הפסוקים מתייחסים לשני זמנים שונים: פסוק כב מתאר את תחילת הנס, בסביבות חצי הלילה²⁰ כשבני דן עם פסל מיכה היו עדיין ביבשה,

¹⁸ כוונתו בוודאי לחומר הגלם שממנו נעשה הפסל, שכן בספר שופטים נאמר “ותקח אמו מאתים כסף, ותתנו לצורף ויעשהו פסל ומסכה ויהי בבית מיכיהו” (שופטים יז, ד), ורק אח”כ בא אליו הנער הלוי - הכהן שהלך עם בני דן והפסל עמם.

¹⁹ בפסוק נאמר “והמאסף הולך אחרי הארון”, (יהושע ו, ט) ופירש רש”י ע”פ חז”ל (שיר השירים רבה ד, ו): “שבט דן הנוסע אחרון והוא מאסף את כל המתעכבים האחרונים” (רש”י שם, יג), וכן הוא בתרגום המיוחס ליונתן שם. ובאמת הדברים מפורשים בתורה בתיאור מסע המחנות: “כל הפקודים למחנה דן... לאחרונה יסעו לדגליהם” (במדבר ד, לא). ומפורש יותר בהמשך: “ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות לצבאותם” (שם י, כה). וצ”ע למה הביא הגר”א ממרחק לחמו מספר יהושע [והוצרך לפירוש רש”י שם], ולא הביא את הפסוק המפורש בתורה. ושם יש לתרץ שבפסוקים המתארים את מסע בני ישראל אין ראייה שכך היה תמיד.

²⁰ בתורה לא מצוינת השעה המדויקת של קריעת ים סוף. נאמר רק: “ויולך ה’ את הים ברוח קדים

ואילו הפסוק השני מתרחש כמה שעות יותר מאוחר - לקראת סוף הצליחה,²¹ כאשר בני דן המאספים למחנה היו בתוך הים, שראה את הפסל - וכעס.²²

כך ראינו שצו ה' "משכו וקחו - משכו ידיכם מע"ז" לא התקיים במלואו ע"י כל העם, ועם כל גדולתם של בני - היו ביניהם חסרי אמונה אשר לא משכו ידיהם מע"ז, והעיזו לעבור בים עם הצרה הצרורה, פסל של חטא ע"ז, עד שהמלאכים תמחו כיצד יתרחש להם נס, הרי "הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז".

ד. קטני אמנה

כנראה, גם בין ה"צדיקים" שבעוברי הים, אלה שלא חטאו בחטא ע"ז של ממש, היו קטני אמנה. כך דרשה הגמרא: "אמר רב הונא, ישראל שבאותו הדור²³ מקטני אמנה היו, וכדדרש רבה בר מרי. מאי דכתיב 'וימרו על ים בים סוף' (תהלים קו, ז),²⁴ מלמד שהמרו ישראל באותה שעה ואמרו, כשם שאנו עולים מצד אחד כך

עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים" (שמות יד, כא). ונאמרו בזה כמה שיטות: א. בעל ה'הפלאה' בספרו פנים יפות (שמות יד, כב) ביאר בשם אביו שהים נקרע בחצות הלילה, עיין שם. בדרך זו הולכים הנוהגים לקרוא את שירת הים בחצות ליל שביעי של פסח [מנהגו של הרב י"מ חרל"פ ועוד, וראה בספר נטעי גבריאל (הלכות פסח ח"ג, פרק טו סעיף א)].

ב. לעומת זאת, בעל אור החיים (שמות שם, כא) כתב שהים נקרע בסוף הלילה, ובני ישראל נכנסו לתוכו באשמורת הבוקר, והמצרים טבעו ביום. כך משמע גם בפרי עץ חיים (שער כא, אות ח). ובכף החיים (סימן תצ, ס"ק סב) שכתבו לקום באשמורת הבוקר ולקרוא בזוהר סוד קריעת ים סוף ואח"כ לקרוא את פרשת בשלח עד "כי אני ה' רופאך", ואומרים בהתלהבות כאילו עומד על הים ורואה את הנס.

ג. שיטתו של רבינו בחיי (שם שם, ה) שבני ישראל עברו את הים ביום שביעי של פסח, ובאו המצריים אחריהם בו ביום, ונשתקעו בים, וישראל אמרו שירה. וכן מבואר במדרש שכל טוב על הפסוק "וישב הים לפנות בוקר לאיתנו" (יד, כז) - בסוף ארבע שעות, כשהבוקר פונה והולך לו. ובחזקוני פירש: כשפנה הבוקר ונעשה קרוב לחצי היום [להיפך מההבנה הרגילה שלפנות בוקר הוא לפני הבוקר]. תודה לעורך על המקורות.

²¹ לפי הנאמר "וישב הים לפנות בוקר לאיתנו" (שמות שם, כז). ראה בהערה הקודמת כיצד מתפרש פסוק זה לדעת הסוברים שהים נקרע מאוחר יותר.

²² הגר"א מביא תירוץ נוסף לסתירה שבין הפסוקים. "דהנה בבני ישראל היו שתי כיתות, אנשים צדיקים המאמינים בה' ובעלי בטחון והם הלכו תיכף בים עד כי באו מים עד נפש... וכתוב אצלם 'ויבואו בני' בתוך הים' ואחר זה היה יבשה, ושפיר היה להם המים כ'חומה'. אבל כת שניה דלא היו מאמינים כל כך עד שראו בעיניהם היבשה, לכן כתוב עליהם ד'הלכו ביבשה בתוך הים', מקודם יבשה... לכן היו 'המים להם חמה', ר"ל קטרוג - מה נשתנו אלו מאלו" (קול אליהו בשלח, אות נז). לפי זה, ההבדל בין הפסוקים אינו בזמן, אלא בדרגת האנשים המדוברים. ²³ לכאורה היה ניתן לתרץ שרק חלק מהעם היה מקטני אמונה. אבל מלשון הגמרא "ישראל שבאותו הדור" משמע שהעם בכללו חטא בכך.

²⁴ זה אותו פסוק שעליו דרשו חז"ל גם את חטא העבודה זרה. עיין לעיל הערה 14.

מצרים עולים מצד אחר. אמר לו הקב"ה לשר של ים, פלוט אותן ליבשה... מיד פלט אותן ליבשה ובאו ישראל וראו אותן, שנאמר 'זירא ישראל את מצרים מת על שפת הים'" (פסחים ק"ח, ע"ב).

אותה סוגיה נמצאת גם במסכת ערכין, רק ששם מופיע הכינוי "ממרים" על בני ישראל במקום "קטני אמנה". בעלי התוספות שם שואלים: "יש לתמוה, איך היו ישראל באותו הדור כ"כ מקטני אמנה, שסברו שכך יעשה הקב"ה ניסים למצרים להעבירם מארצם לא"י? ואומר ר"י²⁵ בשם אביו רבי שמואל, שישראל לא עברו את הים לרחבו מצד זה לצד זה שאם כן היו ממהרים לצאת לא"י, אלא רצועה אחת עברו בים לאורך הים²⁶... וזה כשם שאנו עולין [אחרי שעברנו בים] כך מצרים עולין מצד אחר מן המדבר [ולא מן הים] וירדפו אחרינו וישיגו כי סבורים שלא יעברו המצרים בים [כי ודאי שה' לא יעשה להם נס כל כך גדול, כמו שעשה לעם ישראל] אלא יבואו מצד אחר" (ערכין טו, ע"א, תוד"ה כשם שאנו).²⁷

הערת התוספות אולי מקהה את חריפותה של השאלה; שהרי אם בני חזרו לאותו חוף, ודאי מסתבר שהמצרים ימתינו להם שם, או ירדפו אחריהם בנקל לאורך החוף עד לנקודה שבה יצאו מהים. אבל לכאורה אחרי עשר המכות בהם ראו בני בחוש שה' מפליא לעשות בהפלייתם מהמצרים בכל מכה ומכה, גם מחשבה כזו שהמצרים ישיגו אותם בחוף, טעונה הסבר, וזו קטנות האמונה.²⁸

---

²⁵ הכינוי ר' מופיע בתוס' ללא שם החכם. שם אביו של ר"י הזקן מבעלי התוספות הוא רבי שמואל, ואולי הכוונה אליו. ואולי יש לגרוס ר"י במקום ר'. יש לציין שמצאנו בעשרות מקומות בתוס' "רבי" ללא שם הרב, והכוונה מן הסתם לרבו של הכותב ללא צורך בהגהה [למשל: כתובות צח, ע"ב ד"ה שלא בבית דין; שם קז, ע"א ד"ה ששמעו בו].

²⁶ דהיינו, הם חזרו לאותו חוף במרחק מסוים מהמקום שנכנסו לתוכו. בתוספות ישנו ציור של מסלול "קשתי" של בני ישראל בים.

²⁷ כשיטת התוספות שבנ"י נכנסו ויצאו באותו צד של החוף בצורת קשת, סוברים ראשונים רבים, כגון: רמב"ם (פירוש לאבות ה, ד), רא"ש (מובא בשטמ"ק ערכין כאן), ועוד [ראה עיוני מועדים ח"ג, עמ' 259]. מראי המקומות כאן נלקחו מש"ס מהדורת שוטנשטיין ערכין טו, ע"א הערה 28.

²⁸ ראוי לציין, שהדרך לא"י אינה עוברת כלל דרך ים סוף, ולכן קטני האמונה התפלאו מדוע נצטוו להיכנס אל הים. גם קריעת הים, לפי פרשנים רבים, נעשתה כביכול בדרך הטבע, ע"י רוח קדים שהקפיאה את המים, והים נעשה קרח ממש, ואחר כך נשבר ונבקע [ראה מקורות לכך במאמר 'בקיעת-גזירת-קריעת ים סוף', להלן עמ' 212, הערה 9]. אם כן, הנס היה בבחינת "נס נסתר", כלומר תופעה 'טבעית' שבאה בתזמון נסי, וממילא היה מקום לכופרים לכפור [כדברי הרמב"ן המפורסמים בסוף פרשת בא]. ואכן, בסופו של דבר - "ואני מחזק את לב פרעה ויבואו אחריהם" (שמות יד, יז) בניגוד לכל היגיון, וזה חלק בלתי נפרד מהנס [הערת העורך]. ועוד יש לומר, שלא בני ישראל ולא המצרים ידעו שהם יצאו לאותו חוף. ובזה מתורץ מדוע

הסבר כזה נמצא בספרו של ר' יצחק בלאזר, תלמידו של מייסד תנועת המוסר ר' ישראל מסלנט.²⁹ הוא קובע ש"רב הונא לא בא לשלול מישראל שבאותו הדור כי היו נעדרי אמונה מכל וכל, כי היו מקטני אמונה, שלא היה להם האמונה בשלימות... כי תכלית האמונה הוא להאמין בה' גם בדברים שהם נגד דרכי השכל. וזאת תורת גדולי אמנה, כי יאמינו בה' ובנביאיו גם מה שהוא נעלה ונשגב משכל אנושי. אולם גדר קטני אמונה הוא כי לא יאמינו רק מה שהאמונה מתאים עם דרכי השכל, אולם אם האמונה תתנגד לדרכי שכל אנושי, רפה אמונתם להאמין בזה".

ר"י בלאזר מביא דוגמה לחוסר אמונה כזה: "וזה כמו שכתוב בספר מלכים פ"ז. ויהי כדבר איש הא-להים אל המלך לאמר, סאתים שעורים בשקל... יהיה כעת מחר בשער שומרון [כאשר הרעב החזק היה בעיצומו "עד היות ראש חמור בשמונים כסף ורבע הקב דביונים בחמישה כסף" (מלכים ב' ו, כה)] ויען השליש... ויאמר, והנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה כדבר הזה. ויאמר [אלישע הנביא לשליש], הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכלי (שם ז, יח-יט), ויהי לו כן".

והוא ממשיך לפרש את קטנות האמונה של בני: "והנה מה שאמרו ישראל כשם שאנו עולים מצד אחד כך מצרים עולים מצד אחר, לא רפה אמונתם ביכולת הי"ת, כי אין זה נגד דרכי השכל. הם האמינו כי הקב"ה כל אשר יחפוץ יעשה ואין מידו מציל. אולם ידוע כי בני במצרים היו במדרגה נמוכה מאוד, וכמאמרם ז"ל 'הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז'. וע"כ היה אצלם נגד דרכי השכל כי הקב"ה יאבד בגללם אומה שלמה להכחידם מתחת שמי ה' ולהטביע את כולם בים". לפי פירושו צריך לומר ש"קטני אמונה" אין כוונתם לקטני אמונה בכח ה', אלא קטני אמונה בדרגתם, שהם ראויים לנס כזה גדול. ואם כן אין כאן חסרון כל כך גדול בבני ישראל, ואולי אפילו יש כאן משהו ממעלת הענוה.

דבריו מכוונים לפירוש נפלא ומחודש של בעל ספר חרדים לפרשת השליש, שר"י בלאזר הביא בדבריו. שהרי לכאורה קשה, מה ענין השליש שלא האמין בכוחו הפלאי של ה' לעשות ניסים, לפירושו לקטנות האמונה של בני בזכותם לנס? אכן, בספר חרדים³⁰ מצאנו: "אל תלשן עבד אל אדוניו... דור אביו יקלל"

נכנסו המצרים לים ולא המשיכו באותו חוף לפגוש את בני ישראל כשהם יוצאים מהים, ומתורץ גם מדוע בני ישראל חששו שהמצרים יספיקו להשיג אותם כשהם עדיין יבש.
²⁹ כוכבי אור פרק ג. ספר זה מצורף ברוב ההוצאות של ספר אור ישראל של רבו, ר' ישראל מסלנט.
³⁰ ספר חרדים לרב אליעזר אזכרי מגדולי חכמי צפת בתקופת הבית יוסף והאר"י. הספר "מפרש

(משלי ל, י-יא) בפרק ח' דפסחים (פז, ע"ב) פירשו, שלא ילמד קטגוריה על ישראל אפילו הדור רשעים! וראיה מהושע שנתפס על שהלשינם אע"פ שחטאו".³¹

ור' אליעזר אזכרי ממשיך: "ואיתא במדרש, דהשליש שנענש שאמר 'הנה ה' עושה ארובות בשמים' - כך אמר: ודאי ה' יכול לעשות, אך אין הדור הזה [שהוא] כדור המבול שראוי היה שיעשה להם ארובות בשמים כהתם, דכתיב 'וארובות השמים נפתחו' (בראשית ז, יא). ואיך אפשר שלדור רע כזה יהיה נס גדול כזה? השיבו אלישע הנביא דלפי שלימד קטגוריא על ישראל יראה ולא יאכל. כן שמעתי מפי החכם ר' אברהם הלוי, שראה במדרש כתיבת יד בארץ המערב" (ספר חרדים, מצוות ל"ת מדברי קבלה ומדברי סופרים פרק ד, אות כג).³² ולצד הפירוש המחודש הזה, נשאר גם פירוש הפשט, שבנ"י עם כל מעלתם 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו' - היו קטני אמונה!³³ כנראה, מי ששקוע במ"ט שערי טומאה, מתקשה להאמין שיש לו סיכוי להיחלץ משם.

ה. כפיות טובה

בדברי חז"ל אנו מוצאים ביקורת גם על ההנהגה המוסרית הקלוקלת של בני"י בזמן בקיעת ים סוף. על הפסוק: "דרכת בים סוסיך חומר מים רבים" (חבקוק ג, טו) דרשו חז"ל: "כיון שירדו לתוך הים היה מלא טיט שהיה עד עכשיו לח מן המים, והיה בו כמין טיט, שנאמר 'דרכת בים סוסיך חומר מים רבים', והיה אומר ראובן לשמעון: במצרים בטיט, וכאן בטיט, במצרים בחומר ובלבנים, ובים חומר מים רבים. הני' וימרו על ים בים סוף. ואחרי כל הנסים האלה אתם גומלים לי בישא?" (שמות רבה כד, א).

מידת הכרת הטוב היא אבן יסוד בהוויתו של עם ישראל. על שמה נקראים אנו יהודים, שכן 'יהודי' בא מ'יהודה', שנאמר 'יהודה אתה יודוך אחיך' (בראשית

ואומר המצוות לכל אבר ואבר, בנוי על הפסוק 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך' (תהלים לה, י). [מתוך השער למהדורא הראשונה של הספר, ונציה שס"א].
³¹ וכן אליהו ואלישע נענשו על קטרוגו על עם ישראל. הרחבתי בענין בספרי עיוני הפטרה ח"א, עמ' 171 ובספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 168.
³² דנתי בדברי ספר חרדים ובכל סיפור השליש בספרי עיוני הפטרה ח"א, עמ' 279.
³³ האדמו"ר מסלונים מביא מדרש, שישראל עצמם אמרו למשה "היאך אנו נגאלים, וכל מצרים מטונפת מע"ז שלנו?" (שיר השירים רבה ב, יט). "אין הכוונה שלא יאמינו בה', אלא אף שמאמינים הם בשי"ת, לא יאמינו שבמצב כה שפל שהם נמצאים יוציא אותם הקב"ה ממצרים. (נתיבות שלום בראשית, עמ' רסג).

מט, ח), ודרשו חז"ל: "יהיו כל אחיך נקראים על שמך יהודי אני" (בראשית רבה צח, ו). ויהודה עצמו נקרא כך על שם "הפעם אודה את ה'" (בראשית כט, לה), ועל זה דרשו חז"ל: "מיום שנברא העולם לא היה אדם שהודה לקב"ה עד שבאה לאה והודתו, שנאמר 'הפעם אודה את ה'" (ברכות ז, ע"ב). ר' צדוק הכהן מלובלין כתב: "וקבלתי, שבכל דבר וענין במקום שמילה זו נזכרה פעם ראשונה בתורה - שם הוא שורש הענין" (ישראל קדושים, ריש אות ז).³⁴ ואם כן, השם יהודה לפי חז"ל הוא השורש של מידת הכרת הטוב בעולם, ומהווה את הבסיס המוסרי לקיומו של העם היהודי.

המיוחד בהכרת הטוב של עם ישראל הוא בכפילות של לשון 'הודאה' בביטויים מודה על - מלשון תודה [הפסוק "הפעם אודה את ה'"], ומודה ב - מלשון וידוי [העולה מהפסוק "יהודה אתה יודוך אחיך"].³⁵ וכן כתב הרב קוק על אמירת "מודה אני" שבבוקר: "ההוראה הלשונית של חובת ההודאה בביטוי 'מודה אני' משותפת היא להודאה מגזרת תודה הבאה מתוך הכרת הטוב של המטיב, ומגזרת התוודות והודאה על האמת" (עולת ראייה ח"א, עמ' א).³⁶ הכרת הטוב מחייבת יהודי להודות גם על טובות הנאה קטנות מאוד,³⁷ והיא חובת האיש המוטב גם במקרה שהמטיב לא כל כך התכוון להיטיב לו, ואפילו אם המטיב התכוון לרעה אך יצא ממנו דבר טוב בלא שהתכוון.³⁸

גם ביציאת מצרים, לבד מעצם הנס העצום של ההתגברות על פרעה ומצרים, קריעת ים סוף והיציאה לחרות גמורה - כל זה נעשה גם בדרך מיוחדת של הטבה בצורה נוחה. כך דרשו חז"ל על הפסוק: "היום אתם יוצאים בחודש האביב" (שמות יג, ד): "שאינ ת"ל 'חודש האביב' אלא חודש שהוא כשר לכם, לא חמה קשה ולא גשמים. וכן הוא אומר 'מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות' (תהלים סח,

³⁴ וראה עוד בפרי צדיק במדבר, ר"ח תמוז, אות א, ועוד. וכך כתב גם לגבי אותיות הא"ב: "ובכל מקום האות שנזכר ראשונה בתורה - שם הוא שורש כח האות, וכמו שלמדו (בבא קמא נה, ע"א) על אות ט' שהוא לטובה הואיל ופתח בו הכתוב לטובה תחילה שמ'בראשית' עד 'יירא א-להים את האור' לא כתב ט'" (פרי צדיק בראשית, חנוכה, יח). ע"ש שהביא ראיות נוספות.

³⁵ בעולם הכללי אלו שני פעלים נפרדים המציינים פעולות שונות. באנגלית יש שני תרגומים לתודה to admit-ו to thank. אבל אצלנו המילה "מודה" כוללת את שניהם. כי בכל פעם שאדם אומר תודה ומודה על, הוא גם מודה שהיה צריך את עזרת חברו. הארכת בזה בעיוני פרשה בראשית עמ' 184-186, וראה גם להלן עמ' 295 במאמר 'ל"ג בעומר'.

³⁶ יש בדבריו חידוש גדול, שכן לענ"ד רוב האנשים שאומרים "מודה אני" מכונים ללשון תודה ולא ללשון 'הודאת בעל דין' שהנשמה שבקרבתנו ניתנה והוחזרה לנו רק בחסד מאת ה'.

³⁷ בענין זה עיין בעיוני פרשה בראשית, עמ' 186-188.

³⁸ על כל אלה הארכת בעיוני פרשה שמות, עמ' 20 ואילך.

ז³⁹ - מה ת"ל 'בכושרות? חודש שהוא כשר לכם, לא חמה קשה ולא גשמים" (מכילתא, בא). הקב"ה 'דאג' במיוחד שיהיה לנו נח, קל ונעים לצאת ממצרים. ואם שומעים תלונות על טיפת טיט ובוץ, וזה הרושם שנשאר מהנס האדיר של קריעת ים סוף, שמימיו לא התייבשו לחלוטין - הדבר מראה שיש פגם מוסרי רציני בנפש המתלונן. מי שהוא 'קטן הכרת הטוב' - הוא 'מקטני אמונה'.

החומרה בהתלוננות הקטנונית הזו של בני, עולה מפירוש של ראשונים לפסוק "וישם את הים לחרבה" (שמות יד, כא), ממנו עולה שבאמת בקי"ס הים היה יבש לגמרי, ולא היה שום טיט במציאות. ראשית נדגיש, שגם המילה "יבשה" המופיעה בפסוקים מספר פעמים מבהירה שהיה שטח "יבש". אבל גם אם יש יבֶשֶׁה שאינה ממש יבֶשֶׁה, המילה "חרבה" מציינת זאת בפירוש. כך ברבינו בחיי: "כי בקיעת המים היתה תחילה ואח"כ רוח קדים עזה ליבש לחלוחית קרקע הים כדי להיות לחרבה (יד, כא). וכן בספורנו: "לחרבה - רוח הקדים העזה הקפיא טיט קרקע הים".

גם הנצי"ב מפרש: "לחרבה - עוד זאת עשתה הרוח שהובישה את השטח שהלכו המים ממנו אל הצד, ועדיין היה טיט ורפש - באה הרוח והחריבתו [=יבשתו]" (העמק דבר יד, כא). דהיינו, גם אם היה טיט, היה על עוברי הים לשתוק להיות אסירי תודה על הצלתם. אבל להמציא טיט בדמיון, או להגזים בסבל של קצת רטיבות ולהשוותה לטיט של מצרים - זו אכן מפלה מוסרית קשה העוברת כל גבול. על הפסוק "ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם" (שמות טו, כג) דרשו בדרך צחות: "כי מרים הם - בני ישראל" (כלי יקר שם, ועוד). אדם ממורמר, כל דבר - אפילו הוא מתוק - מר לו, וגם במצה הטובה שהוא אוכל - הוא מרגיש טעם מרור. כי מי שכופר בטובתו של מקום, כופר גם ח"ו בקיומו של מקום.

מעניין, שהמדרש הזה מגדיר גם את חטא הע"ז שעסקנו בו בפרק הקודם, בגדרי חטא מוסרי של כפיות טובה. וכך נאמר בתחילת המדרש, לפני הקטע שצוטט לעיל בקשר לטיט: "הלה' תגמלו זאת? (דברים לב, ו) אחר כל הניסים שעשה לכם לקרוע לכם הים ושיקע המצרים בים... והעלה אתכם מן הים ונתן להם כספם וזהבם...⁴⁰ שכחתם כל הניסים האלה שעשה עמכם הקב"ה, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם בים?! והנחתם דברי תורה ועסקתם בדברים אחרים - הלה' תגמלו

³⁹ מהקשר בין חלקי הפסוק 'מושיב יחידים ביתה' ו'מוציא אסירים בכושרות' למדה הגמרא ש"קשה זיווגן של ישראל כקריעת ים סוף" (סוטה ב, ע"א).
⁴⁰ המדרש מתאר עוד ניסים רבים שעשה הקב"ה עם ישראל.

זאת? א"ר יהודה ב"ר אלעאי, לא דיים שעברו עמהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישיין [=מטיחים] כלפי מעלה דברים, שנאמר 'אשר פדית לך ממצרים גויים וא-להיו' (שמואל ב' ז, כג), וכן הוא אומר 'וימרו על ים בים סוף' (שמות רבה כד, א). הנה כי כן, כרך המדרש את חטא חוסר האמונה והע"ז בחטא המוסרי של כפיות הטובה, בתוך כל הנפילות של "וימרו על ים בים סוף".

ו. "אילו אמרו ישראל ה' מֶלֶךְ"

במאמר הקודם (עמ' 175) העלינו, שנס קריעת ים סוף עולה על כל ניסי מצרים האחרים, בין השאר משום שרק בו ודרכו הגיעו בני"י להכרה במלכות ה', שהרי כך חתמו את שירת הים בביטוי "ה' ימלוך לעולם ועד" (שמות טו, יח), שלא מצאנו דוגמתו בעשר המכות וביציאת מצרים עצמה. שם גם הבאנו היבטים שונים של קבלת מלכות זו [כגון השימוש בביטוי 'בניו'] וביארנו את הסיבות להבדלים אלו [כי רק נס קי"ס היה באתערותא דלתתא, ושאר הניסים שקדמו לו נעשו שלא לפי דרגת בני"י, אלא בחסד מוחלט מאת הבורא].

במאמר הנוכחי הראינו, ש"גדלות" ו"קטנות" - "איגרא רמא ובירא עמיקתא" - משמשים לעתים קרובות, לא רק בתכיפות ובסמיכות בזה אחר זה, אלא גם זה לצד זה, בבחינת 'באים כאחד'. גם באמירת בני"י "ה' ימלוך לעולם ועד" שהיא שיא פסגתם של בני"י בקי"ס, מצאו חז"ל דופי וחסרון בד בבד עם רום המעלה. כך דרשו: 'רבי יוסי הגלילי אומר, אילו אמרו ישראל על הים ה' מֶלֶךְ עולם ועד', לא היתה אומה ולשון שולטת בהן. אלא אמרו 'ה' ימלוך לעולם ועד', לעתיד לבא..." (מכילתא דר"י בשלח, י). דהיינו, שגיאתם של בני"י היתה, שגם בפעם היחידה שהם מזכירים את מלכות ה' בכל תהליך יציאת מצרים, הם מדברים עליה רק בלשון עתיד, כאילו ח"ו עכשיו אינו מלך, ורק לעתיד לבא ימלוך.⁴¹ ועל כן [אם ח"ו ה' אינו מלך כעת] - אומה ולשון אכן יכולות לשלוט בהן, שכן עדיין לא הפנימו "כי עבדי הם", ולא עבדים לעבדים.

אונקלוס הרגיש בקושי הלשוני, ועל כן תרגם בלשון הווה: "ה' מלכותיה קאם [ולא: יתוקם] לעלמא ולעלמי עלמיא". ואכן, כשתיקנו חז"ל סדר תפילה קבעו בקדושה דסדרא את המקור והתרגום כאחד: "ה' ימלוך לעולם ועד" - ה' מלכותיה קאם... אולם לפי המכילתא, שעם ישראל נתבע על כך שלא אמר "ה' מֶלֶךְ עולם

⁴¹ החת"ס (שם) ביאר דברי המדרש כך: "הרגישו כי איננו תשועת עולמים ועתיד בהמ"ק ליחרב, ואז ימלוך (לשון עתיד) לעולם ועד, ולא עתה".

ועד”, שואל הרב הוטנר:⁴² “כיצד נתנו מקום לביטוי זה, ‘ה’ ימלוך לעולם ועד” בתוכה של קדושה דסדרא?... וגם בקדושה דתפילה מצינו, שחז”ל קבעו פסוק מנ”ך: ‘ימלוך ה’ לעולם א-להיך ציון לדור ודור הללויה’ (תהלים קמו, ג)⁴³ ודילגו על הפסוק המופיע בשירת הים?”

בתיורצו הוא מסביר פסוק האמור בתחילת השירה “זה א-לי ואנוהו א-להי אבי וארוממנהו” (שמות טו, ב) - מה הקשר בין שני חלקי הפסוק? מסביר הרב, שאחרי שמשה התלונן לה’ “למה הרעותה לעם הזה למה זה שלחתי” (שם ה, כב), אמר לו ה’: “וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל שדי ושמי ה’ לא נודעתי להם” (שם ו, ג), ופירש רש”י: “אמר לו הקב”ה חבל על דאבדין ולא משתכחין... כשבקש אברהם לקבור את שרה ולא מצא קבר עד שקנה בדמים מרובים... וכן ביצחק... וכן ביעקב... ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת ‘למה הרעותה’”⁴⁴.

לפי זה מפרש הרב הוטנר, שיכולתו של משה לראות את התגלות ה’ הברורה בים סוף, נובעת מיכולתם של האבות לראות את אמיתת וקיום דברי ה’ גם בתוך החושך של ההסתר, וגם כאשר בנגלה אין ח”ו קיום לדברי ה’. הביטוי “זה א-לי ואנוהו” בא מכוחו של ‘א-להי אבי וארוממנהו’. לכן יש תביעה על משה שלא אמר “ה’ מִלֶךְ”, כי גם אם לעתיד לבוא תהיה התגלות של מלכות ה’ בצורה גדולה ובהירה יותר, היה צריך לומר ‘ה’ מִלֶךְ’ גם על ההתגלות העכשווית, על אף שהיא במדרגה נמוכה. זה נכון בדרגתו של משה רבינו, ולכן הוא נתבע על שאמר “ה’ ימלוך”. אבל בדרגות הנמוכות שלנו אין אנו יכולים לומר “ה’ מִלֶךְ”, כי לצערנו אין אנו בדרגה של ‘שויתי ה’ לנגדי תמיד’, ואנו אומרים בקדושה שבתפילה “ה’ ימלוך לעולם ועד”.

יתכן שיש למצוא דמיון בין האמירה “ה’ ימלוך לעולם ועד” ותרגומה “ה’ מלכותיה קאם”, לבין אמירת “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד” בלחש במשך כל ימי השנה ובקול ביום הכיפורים. המדרש מסביר: “שמע ישראל...” (דברים ו, ד) - רבנן אמרין, בשעה שעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שהיו אומרים לקב”ה ‘ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד’, והוריד אותה לישראל. ולמה אין ישראל אומרים אותה בפרהסיא? אמר ר’ אסי, למה הדבר דומה לאחד שגנב

⁴² פחד יצחק, פסח, קונטרס רשימות ג, עמ’ רצט-שא.

⁴³ ראה בסוף המאמר בדברי הרמב”ן, שמבאר גם פסוק זה לפי דרכו, שהכוונה בלשון תפילה.

⁴⁴ רש”י, על פי גמרא סנהדרין קיא, ע”א. פירוש רש”י נמצא אחרי פסוק ט, לאחר שפירש רש”י את דברי ה’ ואת תגובת העם, חוזר רש”י לתחילת המקרא ומביא “ורבותינו דרשו...”.

קוזמין [=תכשיט] מתוך פלטיין של מלך, נתנה לאשתו ואמר לה: אל תתקשטי בה בפרהסיא אלא בתוך ביתך. אבל ביום הכיפורים שהם נקיים כמלאכי השרת, הם אומרים אותו בפרהסיא בשכמל"ו" (דברים רבה ב, לו).

ההסבר לכך הוא, שישנו יחודא עילאה' - אמירת 'שמע ישראל' על מלכות ה' בעולמות העליונים, ויחודא תתאה' - מלכות ה' בעולם הזה, שבאה לידי ביטוי באמירת 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. לצערנו, אין אנו יכולים לומר בשכמל"ו בפה מלא, בפרהסיא, שכן בעוה"ז הקב"ה נגלה בהעלם בהסתר, ומי יאמר זיכיתי לבי להגיע לדרגת 'שויתי ה' לנגדי תמיד'! רק ביום הכיפורים, שאנו נדמים למלאכי השרת, אפשר לאומרו בקול.⁴⁵

מה שעושה האמירה בקול ביום כיפור, שבו אנו מרגישים את מציאות ה' בנגלה, עושה התרגום כאן. אין אנו בדרגה לומר בפה מלא "ה' מֶלֶךְ לעולם ועד", שכן מי יאמר זיכיתי לבי. אבל בתרגום, בהעלם [בלחישת], אנו יודעים שבאמת ה' הוא מלך גם עכשיו, גם אם לא תמיד אנו חשים זאת. אבל בני ובראשם משה שאמר "זה א-לי ואנוהו", הצביעו באצבע ו"ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל". הם נדרשו לומר בפה מלא "ה' מלך", ומשלא עשו כן - חטאו.

כדי שלא לסיים את המאמר בכי-רע, וכדי למצוא זכות גם לנפילות בני ישראל, נביא בזה את דברי הרמב"ן בענין האמירה "ה' ימלוך" [ולא ה' מלך]. רמב"ן מנסה ליישב את לשון העתיד "ימלוך", שהיא באה לאחר שבהווה כבר הראה את מלכותו: "יאמר, כי הראה עתה כי הוא מלך ושלטון על הכל, שהושיע את עבדיו ואבד את מורדיו, [והתפילה על העתיד]: כן יהי הרצון מלפניו לעשות בכל הדורות לעולם, 'לא יגרע מַצְדִּיק עִינֵי' (איוב לו, ז), ולא יעלימהו מן הרשעים המריעים [דהיינו, אנו מתפללים שגם בעתיד יציל ה' את חסידיו וישמיד את אויביהם]. ובאו כזה פסוקים רבים... ואונקלוס נתירא ממנו [מהפסוק שבא "רק" בלשון עתיד] בעבור שהמלכות לא-להים היא לעולמי עד, ולפיכך עשאו לשון הווה: 'ה' מלכותיה קאים'... ולא הבינותי דעתו בזה" (רמב"ן שמות טו, יח).

ה' ימלוך - כמו שהוא מלך בקריעת ים סוף, כן יהי רצון מלפניו להיות מלך לעולם ועד.

⁴⁵ הרחבתי בכל הענין במאמר 'ברוך שם כבוד מלכותו' בספרי עיוני מועדים ח"א, שיחות לר"ה ויוב"פ, עמ' 319. שם שילבתי מדרש זה עם המשל שבגמרא על בת מלך שהריחה ציקי קדירה.